

Љубивоје Церовић
СРБИ У КОМОРАНУ

Уредник
Зоран Колунџија

Рецензент
Славко Вејиновић

Сарадник
Милана Церовић

Љубивоје Церовић

СРБИ У КОМОРАНУ

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

Садржај

Прослављени шајкаши	7
Просвећени Ковинци	26
Велика сеоба	39
Јунаци Великог рата	65
Духовни и просветни живот	76
Барокна црква	84
Студенти у Словачкој	93
Успон и нестајање српске заједнице	98
Страдања Срба	106
<i>СРБИ У КОМОРАНУ</i> Љубивоја Церовића	113
Литература	117

У Коморану Срби живе више од шест векова. Њихово насељавање под притиском Турака одвијало се у три таласа.

У првом, насељеници доспевају после пада Српске деспотовине 1459. године. Тада се досељавају шајкаши, припадници војничког сталежа.

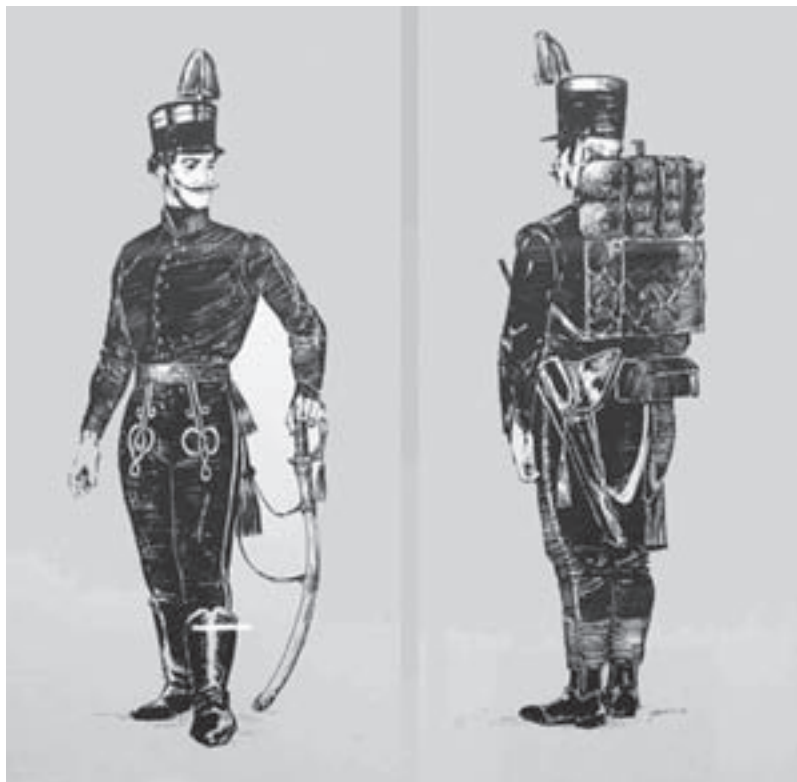
Други талас уследио је после рата 1628. године, када се у највећем броју насељавају припадници грађанске класе из Српског Ковина са острва Чепела.

Трећи талас догодио се у време Велике сеобе Срба, 1690. године, када са патријархом Арсенијем III Чарнојевићем на челу, у Коморан доспевају високи достојанственици српске јерархије, племство, грађански сталеж.

Прослављени шајкаши

Шајкаши су прославили српски народ у борби против Турака, у временима када је постојала велика опасност да ће Османлије освојити читаво Подунавље. Говорећи о њима, академик Гаврило Витковић је у раду *Прошлост, установа и споменици краљевских шајкаша*, истакао: „Јунаштвом и дурашношћу надмашили су и саме Шпартанце”. Краљу Матији Корвину добро је дошла помоћ ратоборних Срба „који су се одликовали грађењем убојних лађа и вештином војевања на води”.

Шајкаши су пловећи шајкама Дунавом и његовим притокама били од непроцењиве користи угарским краљевима у рату

Шајкаши, 18. век

и миру. Задатак шајкашке флотиле био је да што је могуће више онеспособи или уништи непријатељску флотилу; да сувоземној војсци што пре сагради мост, да јој пружи заштиту од непријатеља при прелазу и да јој помаже у снабдевању ратним материјалом и храном; да помаже и да врши самосталне акције приликом освајања непријатељских утврђења на рекама.

Шајке су представљале пловила са наоружаним посадама, спремних на ратна дејства. Разликовале су се по величини и по намени. Било их је са веслима у два и са веслима у три ре-

да. Обично су биле обојене црном бојом, а ивица белом. Кљун им је био зашиљен. Шајке су биле наоружане једноставним ратним справама. На њиховом кљуну налазила се балиста, справа за бацање камена и греда, а касније су их заменили топови. Посаду, која је руковала оружјем, заклањао је шатор. На средини шајке налазила се катарка са једром. На другом крају пловила налазио се шатор заповедника и крманоша. Од кљуна до репа шајке, дуж њене ивице, седели су на попречно поређаним клупама веслачи окренути лицем према заповеднику, али тако да би за време борбе били намештени у један или два реда. Шајке су обично имале 30–40 људи, некада и више. Бројно стање зависило је од потреба. За једну целу шајку било је неопходно да има: команданта, руководиоца топова, два човека на челу и 32–34 веслача.

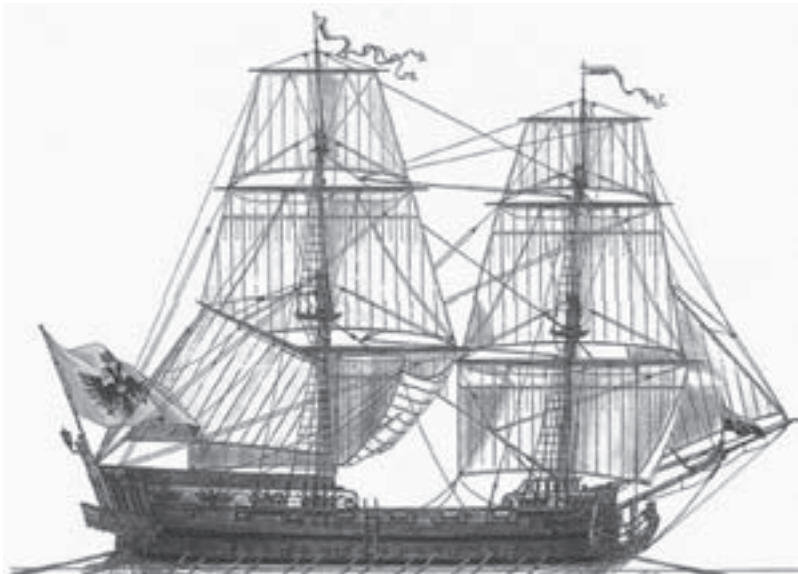
Шајкаши су били наоружани сабљама, копљима, обичним и механичким стрелама. Покаткад су имали шлем и штит. Шајкашко копље било је дуже, подешено за борбу на већем растојању. Шајкаши су се служили стрелама до краја 16. века, све док пушке нису биле усавршене. Били су наоружани сабљом, дугим копљем и пушком. Одело им је било загаситоплаве боје. На свакој шајци налазила се, у облику корпе, осматрачница. Ову би извлачили до самог врха катарке, како би стражар имао што шири видик. У корпи су се налазили дурбин, секира и пушка.

Крајем 18. века утврђен је нов састав шајкашке флотиле; једна дупла, четири целе, дванаест полушајки, четрнаест патролних четвртшајки, као и пратећи бродови за муницију, реквизиите, болеснике и рањенике, крчму и кантину.

Српски шајкаши добили су велики значај другом половином 15. века када Турци Дунавом почињу да продиру и у Панонску низију, што је подстакло угарског краља Матију Корвина да предузме кораке у правцу реорганизације шајкашке

флотиле. Њен састав појачали су и огромну већину чинили Срби после пада Деспотовине.

Све до Мохачке битке, 1526. године, флота шајкаша била је под заповедништвом генералног капетана Доњих крајева, који се бринуо о заштити јужних граница према Отоманској империји. Шајкаши су били одговорни за опрему, оружје и муницију, док су бродови били изван ратног похода. Имали су право да учествују у подели плена који би задобили у борби. Имали су аутономију у међусобним споровима који су решавали капетани, судије и поротници, а у споровима са другим лицима у парничном поступку уживали су слободе „племића угарског краљевства”. У својим насељима могли су се бавити трговином и занатима под условом да буду уписани у цехове, а као земљорадници морали су господару земље давати деветину летине и вина. У градовима и трговима били су обавезни

Краљевска шајка, 18. век

да плаћају редовне дажбине и да са другима носе јавне терете, али су били ослобођени свих ванредних давања. Док су се налазили у краљевској служби, били су ослобођени свих путних дажбина и црквене десетине.

Уважавајући њихов начин живота, краљ Матија Корвин шајкаше је организовао по принципу породичне задруге, којој су припадале оне породице чији су чланови служили по рекама под заставом шајкашког капетана „с мачем и веслом”. Краљ је дозвољавао шајкашима да са породицама живе и у логорима, када су их у војним походима пратиле жене са децом. По престанку ратовања, живели су на имањима у кругу породице.

На челу шајкашке флотиле били су заповедници, односно обервајде, којима су били подређени помоћници. Над две или три шајке, односно над посадом од 100 до 200 шајкаша, стајали су војводе или вајде, који су долазили на положај избором. Шајкаши су обично бирали војводе између четири кандидата, којег је потврђивао обервајда. Број вајда, првом половином 16. века кретао се између двадесет и четрдесет, од којих се половина налазила у Коморану. Вајдама су били подређени десетари. Они су били непосредне старешине обичних шајкаша.

Шајке су кретане веслима, једрима и вучом. Шајкаши су били одлични веслачи. Стефан Герлах је забележио да „кад шајкаши завеслају, шајке плове веома брзо”. Једра су прављена од дебелог платна. Мање шајке имале су једно једро, а веће по два, једно на великој, а друго на малој катарци. Било је, међутим, шајки које су имале више једара. У невољи, када их је требало вући, употребљавани су људска снага и сточна вуча.

Шајкаши су ималу месечну, а официри годишњу плату. Тако су вајде имале годишње 40 форинти. Обични шајкаши били су ослобођени плаћања пореза. Шајкаши који су поседовали кућу и земљу, имали су да кулече 12 дана у граду, исто колико и на вучи. Со су следовали бесплатно, а за нарочите заслуге добијали су посебне награде.

Поред редовне плате шајкаши су имали и посебне повластице. Старешине су имале племићке баштине, док су обични шајкаши имали само земљу. Повластице шајкаша су биле резултат става двора да су „краљевском величанству и краљевини веома потребни”.

За време битке, посада шајки била је подељена у три групе: једна је веслала, друга се борила, а трећа је била у резерви. Борило се на смену. За време битке шајкашка флотила се борила против непријатеља и обављала пионирско-техничке послове. Шајкаши су били у стању да за кратко време саграде понтонски мост или мање утврђење. Мање шајке имале су задатак да хватају уходе; да прибављају обавештења о јачини непријатељске војске; да разносе поруке и одржавају везе између сувоземне војске и главне флоте, као и да наносе штету непријатељу. Када је било потребно, флотила је превозила сувоземну војску, градила понтонске мостове и осигуравала мостове за прелаз војске. Шајкашка флотила имала је и мања одељења лаке коњице, за обављање извиђачке службе и хитних послова.

Главне станице шајкаша на Дунаву биле су: Ђур, Коморан, Будим, Српски Ковин, Варадин, Сланкамен, Земун, Београд, Смедерево, Голубац. На Сави су биле: Митровица и Шабац.

Посебан значај имала су два шајкашка чворишта. Београд на речном чворишту Дунав – Сава – Тиса – Дрина – Велика Морава – Тамиш; Коморан: на чворишту Дунав – Ваг – Морава – Раба; Будим је представљао посебно чвориште, између Београдског и Коморанског.

Шајкашке станице имале су добро утврђена пристаништа са шанчевима и високо озиданим бедемима. У овим местима постојале су и радионице у којима су израђиване и поправљане шајке.

После пада Будима, 1541. године, када су Турци уништили већину шајкашких пунктова, главно шајкашко седиште постао је Коморан.

Коморан је настао на ушћу Вага у Дунав. Вековни симбол града представљала је тврђава, саграђена на месту на којем су Римљани подигли утврђење. Први писани податак о утврђењу потиче из 1218. године. Следећи потиче из 1245. године, у контексту настојања краља Беле IV да после монголских разарања обезбеди границу на воденим путевима. У том смислу 1265. године Коморану је доделио повластице које су уживали градови.

Српска православна црква у очувању верског и националног идентитета Коморанаца имала је велики значај. Ово тим пре, што се овај град налазио на истуреној северној позицији српске популације, окруженој католицима и протестантима.

Међу Србе у Коморану први српски калуђери из Хиландара доспевају почетком 16. века, када је подигнута прва црква о чему сведочи месингани печат Српске православне црквене општине, на којем стоји датум – 17. мај 1511. године. Сматра се да је давање имена цркви у Коморану – Ваведеније Пресвете Богородице – у непосредној вези са манастиром Хиландаром, посвећеном истом празнику.

Манастир Хиландар са укупним културноисторијским наслеђем представља јединствено сведочанство о историји српског народа, у трајању више од осам векова. Основали су га, 1198. године на Светој Гори, на полуострву Атосу, велики жупан Стефан Немања, односно монах Симеон и његов син монах Сава, потоњи први архиепископ аутокефалне Српске православне цркве, 1219. године. Њихову традицију даривања највеће српске светиње наставили су припадници славних српских династија и високог племства. Хиландарци су заузимали висока звања у хијерархији Српске православне цркве, од архимандрита, епископа и митрополита, све до патријарха; доспевали су до феудалних дворова у читавом православном свету, па и шире. Учени хиландарски монаси духовно су дело-

Манастир Хиландар

вали у читавом Српству, доспевајући и до најудаљенијих енклава, каква је био Коморан. Хиландар је чувен по својој ризници у којој се чувају многобројни документи и други споменици културе од значаја за историју српског народа. Српска православна црквена општина у Коморану, укључена је у састав Пећке патријаршије 1609. године.

Пећка патријаршија настала је 1346. године на традиционално аутокефалној Српској православној цркви. Непосредно после њеног утемељења, први српски патријарх Јоаникије у Скопљу је крунисао цара Душана Немањића. Турско освајање српских земаља, условило је померање седишта патријаршије у манастир Жичу, 1382, да би га деспот Ђурађ Бранковић преместио у Смедерево. После пропасти Српске деспотовине 1459. године, престало је постојање Пећке патријаршије. Њене ингерен-

ције преузела је Охридска архиепископија, што је трајало до 1557. године, када је обновљена Пећка патријаршија.

Обнови Пећке патријаршије значајно је допринео турски велики везир Мехмед-паша Соколовић, Србин по рођењу, који је као „чтец” живео у манастиру Милешеви до своје осамнаесте године. После тога доспео је у Цариград, где је због изванредних способности, узет у службу и стекао велико поверење султана Сулејмана Величанственог, када је направио је муњевиту војничку и политичку каријеру. Био је најпре беглербег Румелије, у чији састав су ушле све балканске хришћанске земље, које је подјармила Турска. После освајања Баната, султан га је именовао за великог везира, што је представљао највиши положај у Отоманском царству. Као највиши турски државни и војни достојанственик, издејствовао је обнову Пећке патријаршије, за чијег је патријарха хиротонисан његов брат Макарије.

Под јурисдикцију обновљене Пећке патријаршије дошло је српско и остало православно становништво на територији Отоманског царства, захватајући: Србију, Босну, Херцеговину, Далмацију, Македонију, западни део Бугарске, као и Панонску низију, која се налазила у саставу Отоманске империје. Јурисдикција Пећке патријаршије је 1609. године проширена и ван Турске, од Коморана и Ђура, преко Барање, Славоније, Хрватске, све до Сењског приморја. О православнима на овом подручју старао се епископ са седиштем у манастиру Марчи, у близини Загреба, којег је постављао српски патријарх. Надлежност овог епископа трајала је наредна пола века, када су се поменута подручја, међу којима и Коморан, поново нашла ван јурисдикције Пећке патријаршије.

Читаво време турске владавине, водећу реч међу православним балканским хришћанима имали су Грци, који су тајно радили на обнављању Византије. После Друге сеобе Срба под вођством Арсенија IV Јовановића, 1737. године, на чело

Пећке патријаршије долазе Грци, „фанариоти”. Ово је био назив за све Грке у Турској, названи према кварту Фанар у Цариграду, где се налазило седиште Цариградске патријаршије. „Фанариоти” су преко цркве и школства настојали да се наметну словенском и осталом православном становништву на Балканском полуострву. За читаво време постојања Пећке патријаршије, на све начине, настојали су да је потчине Цариградској патријаршији. У томе су и успели, када је на предлог последњег пећког патријарха, Калиника II, 1766. године, султан Мустафа III укинуо Пећку патријаршију, због њене наводне презадужености.

За сво време постојања Отоманског царства на панонском простору, Коморан је био неосвојив, захваљујући моћној тврђави коју су штитили српски шајкаши. У својој историји тврђава је више пута реконструисана. Тако је у време владавине Матије Корвина, другом половином 15. века, извршена њена темељна реконструкција, када је добила изглед ренесансног дворца. У доба Фердинанда Хабзбуршког, првом половином 16. века, поново је извршена реконструкција тврђаве, коју су извели италијански фрортификацијски градитељи. У времену од 1663. до 1673. године, на основу наредбе Леополда I Хабзбуршког, изграђена је нова тврђава, која је са старом, чинила јединствени фортификацијски систем, оспособљен за успешну одбрану од турских насртаја. Упоредо са изградњом моћне тврђаве, подграђе се развило у снажан центар. Средишњу улицу, у ствари артерију насеља, која је пружала упоредо са током Дунава, представљала је Српска, односно Рацка улица. Богати трговачки и занатлијски цехови начинили су од града најзначајнији привредни центар између Братиславе и Будима.

Коморан је постао славан широм Европе после одбране Беча од турске инвазије, 1529. године, чији је херој постао Павле Бакић, обервајда шајкашки, потоњи деспот српски. Био је

родоначелник најславније српске племићке породице која је вековима живела на територији данашње Словачке.

Павле Бакић, последњи српски деспот, потицао је из старе племићке породице са Венчаца, који су у време Турака задржали свој племићки статус, што им је гарантовало поседовање земље. Бакићи су потицали са планинског подручја Херцеговине и први пут се помињу 1476. године, када је забележен кнез Радован Бакић, са синовима Селаком и Хераком. Поседе су проширили према ужичком крају, а потом и на подручје Шумадије. Према подацима из турских дефтера, 1516. године, Тодор Бакић, имао је тимар са приходом 2.500 аспри годишње. Тада су се имања Бакића простирала на 64 села, чије се двор налазило у близини Ломнице, у Шумадији. Према наводима историчара Милана Милићевића, на врху Венчаца још у 19. веку налазиле су се „старе зидине за које народ прича да су Бакићеви двори”. Читава област око Венчаца у народној традицији вековима је називана „Бакића земља”.

Као што се види, Бакићи су статус племства и имања сачували и у време турске владавине. Наиме, несразмера између броја Турака и огромног простора којим су завладали, присилила их је да укључују и домаће људе у своје оружане снаге или у управни систем. Срба је било међу спахијама који су добијали тимаре и дуговали султану војну службу на коњу; било их је и међу кнезовима који су управљали појединим насељима или мањим територијама, где су одржавали ред и скупљали намете, а било их је и међу војводама, који су уз субаше, били помоћни органи санџакбегова и других високих турских функционера.

У времену пре него што ће напустити Турску, Павле Бакић је имао титулу војводе и био је секретар Ферхат-паше, везира и султановог зета и скупљао намете за султана. Када је у јесен 1524. године Ферхат-паша био погубљен, Бакић је изгубио потпору и ускоро доспео у немилост, јер је учествовао у

јаничарској побуни против Ибрахима, великог везира Отоманске империје. Када је побуна угушена, а Ибрахим се учврстио у султановој милости, Павле Бакић је добио огорченог непријатеља на највишем месту у Турској. Ибрахим је војводу Бакића оптужио да је издајник и да је задржао новац и сребро Ферхат-паше које је било конфисковано. Припремајући у јесен 1525. године свој одлазак из Турске, Павле Бакић је склопио троја кола драгоцености. У то време уживао је највеће поверење и поштовање угарског краљевског двора и био први међу Србима када се радило о борби против Турака. Посебно га је уважавао командант угарских војних снага према Турској, Пал Томори. Као командант Доњих крајева, Томори је био вишеструко повезан са Србима, који су насељавали граничне области, главно поприште борби против Османлија и веома се трудио да они буду уз њега. Из српских крајева регрутовао је знатан део својих ратника, посебно оних који су се борили на бродовима, шајкашима. Уживао је велико повере-

Оштри Камен, дворца Павла Бакића

ње и поштовање и Срба на угарској страни. Међу Србима на турској страни имао поверенике који су сакупљали обавештења о султановим плановима и о кретању турске војске.

За одбрану граница према Турској које је насељавало српско становништво, угарском краљу био је неопходан заповедник који ће уживати пуно поверење свог народа. Својим богатством, ратничким и моралним врлинама Павле Бакић био је узор и светиња многим генерацијама српског народа.

Пошто је од угарског краља добио потврду да Србима зајамчује верску и националну слободу, Павле Бакић је последње седмице 1525. године, са супругом Теодором, кћеркама Маријом и Ангелином, браћом Манојлом, Комненом, Димитријем и Михајлом, уз пратњу педесет добро опремљених коњаника, прешао у Угарску. Овде је добио простране поседе, одговарајуће онима у завичају. За седиште добио је Лак, са околним насељима у Шомођској жупанији. На препоруку Томорија, краљ је поклонио Бакићу и град Шољмош, а убрзо и град Салавар код Будима, са правом наслеђивања. Постављен је на чело краљевске обавештајне службе са задатком да преко својих људи мотри на кретање турске војске, која се припремала да изврши одлучујући јуриш и сломи угарску војну силу.

У Угарској Бакић је стекао велики углед, не само међу Србима. Тако га је бискуп Пал Надажди окарактерисао као „храброг и мудрог човека, искусног у ратној вештини, који у Турској има рођаке, па и уходе, који га о свему обавештавају”.

Пошто се сместио на својим поседима, Павле Бакић је пошао у Срем да извиди намере Турака. Одатле је донео поуздане вести о непосредним турским припремама за освајачки поход великих размера. Томорија је известио да су Турци почели да доносе у Београд материјал за грађење мостова. О томе је краљ Лудовик II обавестио Угарски сабор. Као награду за предани рад, угарски краљ је Бакићу даровао поседе у Пилишкој, Коморанској и Ђурској жупанији.

Упркос свему, одбрамбена моћ Угарске сломљена је у Мохачкој бици 1526. године, када је живот изгубио краљ Лудовик II, као и мноштво племства и високог клера. Учесник битке био је Павле Бакић који је саветовао краља како да организује одбрану, што није прихваћено. Наиме, он је предложио да угарска војска на бојном пољу дочека Турке ограђена колима, уместо да се директно сукоби с њима. После ове битке, читав панонски простор био је отворен турској експанзији. Погибијом Лудовика II, краљевски трон остао је упражњен, па су се разбуктале борбе међу претендентима на угарски престо између надвојводе Фердинанда Хабзбуршког и ердељског кнеза Јаноша Запоље. Павле Бакић је стао на страну Фердинанда.

Уочавајући значај шајкаша за одбрану земље, Фердинанд Хабзбуршки је Павлу Бакићу поверио задатак да ојача шајкашку флотилу. Поред пунктова у Горњој земљи – Коморану, Шаљи, Острогону и Ђуру и њима прибрежним рекама – Вагу, Хрону, Раби, Морави, организовао је шајкаше и на Мури, Драви и Сави. Догађало се то у времену непосредне турске опасности по судбину Беча и читавог средњоевропског региона. Фердинанд је поставио Павла Бакића за заповедника, односно обервајду шајкаша на овом подручју, са седиштем у Коморану. Овако организована шајкашка војна сила, била је у стању да 1529. године, одбије напад Турака, наневши им тежак пораз; Беч је био спасен. Павле Бакић постао је симбол херојства, чија је слава непоколебљивог борца против Турака, пронета хришћанским светом. Његово име оваплоћивало је бескомпромисну борбу против османских освајача. Павла Бакића, широј јавности дочарао је Милош Црњански у роману *Сеобе*, кроз лик главног јунака, Вука Исаковића, у времену сеобе српског народа у Руско царство, 1751. године. На замерке да узалуд јадикuje над временима која су давно прошла, као и да је уобразио да је на њему оста-